

Бојана СТОЈАНОВИЋ ПАНТОВИЋ
СВЕОБУХВАТНИ ПРИСТУП
САВРЕМЕНОЈ НАУЧНОЈ КРИТИЦИ

Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Адријана Марчетић. *Критика о критичкици*. Краљево:
Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2020, 215 стр.

У српској науци о књижевности последње деценије чини се да су све ређи аналитички прикази или мале теоријске расправе о критичком методу и интерпретативним думетима значајних истраживача различитих генерација. Адријана Марчетић једна је од ретких теоретичарки и критичарки која с једнаком страху, интересовањем и посвећеношћу „чита“ и тумачи рукописе наших проучавалаца из области теорије, историје и компаративне књижевности. Неки од њих су јој некада били студенти, а сада блиски сарадници и млађе колеге (нпр. Дуња Душанић и Владимир Зорић), преко колега и пријатеља са катедре за Општу књижевност и теорију књижевност Филолошког факултета у Београду (Тања Поповић [1963-2020] и Јован Попов), страних и домаћих колега (Дејвид Норис, Леон Којен), бивших професора с којима је непосредно сарађивала (Иво Тартаља [1930-2020] и посебно њен научни узор Светозар Петровић [1931-2005]), уз компаративне увиде у дела старијих домаћих и страних аутора (Б. Поповић, В. Живојиновић Massuka и А. Ричардс). О свему томе ауторка нас обавештава у информативно-пригодном предговору књиге, у коме својих 14 прилога групише у четири блока према преовлађујућем тематском исходишту. С изузетком другог, најдужега рада, „Семантика стиховних облика“, сви остали су објављени у значајним часописима или међународним зборницима. Утолико је вредније што су сада пред читаоцем окупљени на једном месту и мотивисани ауторкином свешћу о њиховом ванредном научно-теоријском доприносу за актуелно стање српске научне критике.

У првој групи радова налазе се три прилога посвећена радovima, књигама и теоријско-методолошким појмовима Светозара Петровића, непосредног ментора Адријане Марчетић. То су „Методологија књижевних студија“, „Семантика стиховних облика“ и „Из заоставштине Светозара Петровића“ у којима ауторка пажљивом анализом истиче специфичности његовог методолошког полазишта, које је и у оквиру бивше Југославије често погрешно означавано, његовог схватања метаметричке функције стиха и његовог изузетног, оригиналног доприноса домаћој филологији и теорији

књижевности. У следећој целини заступљени су радови који, сваки на свој начин, доприносе контекстуалном приступу књижевности, како оном из првих деценија прошлога века тако и оном између два светска рата. Текст „Ричардс пре Ричардса“ написан је поводом једне необичне књижевне анкете коју су 1920. спровели уредници часописа *Мисао* Велимир Живојиновић Massuka и Сима Пандуровић. „Доба новог сензибилитета“ говори о ревалоризацији једног важног и плодног периода наше књижевне историје и културе, као и песништва Милана Ракића, поводом студије Леона Којена *У изражењу новој. Индивидуализам и либерални дух у српској култури (1894–1914)* и његове обимне студије „Ракићево песништво“ у издању *Песма* Милана Ракића, обе из 2015. Овај сегмент књиге затвара текст „Фикција, модернизам и рат“ о књизи Дуње Душанић *Фикција као сведочанство: Искусство Првој светској рата у прози српских модерних* (2017).

У следећа четири текста Адријана Марчетић приказује и анализује неке од метода традиционалне компаратистике на примерима значајних књига Иве Гартаље *Песма о њесми* („О причању у причи“), Тање Поповић *Источни канон и Стирање ије њријоведана* (у радовима „*Slavia Orthodoxa* и модерна књижевност“, односно „Нови поглед на руске класике“), као и тематолошке студије Јована Попова *Двоборј као књижевни мотив* у приказу „Књижевни двобоји“. Последњи тематски круг у књизи посвећен је актуелним компаратистичким темама. У раду „Југословенска књижевност после Другог светског рата“ ауторка расправља о различитим схватањима појма југословенска књижевност у социјалистичкој Југославији и немогућности да се она проучава као јединствена целина већ као плурални систем литература. Могућности заснивања постјугословенских књижевних и културних студија приказане су и у раду „Компаративна југославистика или може ли се преживети апокалипса“ о својевременом пројекту југо-компаратистике, који је пред распад Југославије водио загребачки универзитетски професор Фрањо Грчевић.

Два последња, занимљива и методолошки другачија текста подстакнута су књигама двојице британских слависта и компаратиста, Дејвида Нориса и Владимира Зорића. Изворно написане за страног читаоца на енглеском језику, ове књиге улазе у оквир интердисциплинарних студија тзв. нове компаратистике и њених метода: теорије трауме и сећања у делу *Духови круже Балканом. Књижевно њредсјављање историје и рата* Д. Нориса, коме је А. Марчетић посветила прилог „Баук пређутане историје“, и проблема егзила, о коме говори студија В. Зорића *Реторика езила: од њрисиле до замишљене силе*, приказана у тексту „Реторика књижевног егзила“.

Највише ћемо се задржати на текстовима у којима се расветљава и (пре)вреднује теоријско полазиште Светозара Петровића. У првом раду „Методологија књижевних студија“, Адријана Марче-

тић скреће пажњу на мало познату ауторову беседу под називом „Књижевно дјело као игра“, коју је саопштио приликом пријема за члана Војвођанске академије науке и уметности у Новом Саду 1992. године. Петровић одређује књижевно дело не као предмет већ као однос, као својеврстан процес између три повезане, али међусобно променљиве димензије, а то су димензија писца или „поетичка димензија, језик или „стилистичка димензија“ и читалац или „риторичка димензија“. Стога је делу могуће прићи са сва три становишта – поетичког, стилског или рецепционистичког, а однос између ова три аспекта, који се увек непоновљиво актуализује, Петровић назива игром што би упућивало на комуникациони процес. Овде ауторка и прави главни искорак у вредновању Петровићевог теоријског метода јер га је научна јавност често повезивала с формалистичком и иманентном методом својственом унутрашњем приступу књижевности у Европи и САД, као и Загребачком стилистичком школом шездесетих и седамдесетих година. Основна разлика састоји се у Петровићевом схватању значења књижевног текста које није, као нпр. за Јакобсона, затворено у себе, аутономно и „објективно“ већ је историјски променљиво и разликује у зависности од епохе, од читаоца до читаоца и конституише се у самом процесу читања. Због тога Петровић, попут Изера и Јауса, Калера и Фиша, сматра да „сам текст књижевног дела не може бити једини, па чак ни главни носилац његовог значења“ (Марчетић 2020: 17). У том смислу, аутор прави разлику између књижевне теорије и критике, где прва дисциплина покушава да понуди кохерентан одговор на питање о природи књижевног дела, док интерпретативна делатност каква је књижевна критика носи обележја субјективности и својеврсне „литерарности“. По томе је теоријско становиште Светозара Петровића много ближе чикашким критичарима и Роналду Крејну и његовој „методологији литерарног студија“, односно комплементарном критичком методу него аналитичкој критици.

Најдужи и досад једини необјављен рад у књизи „Семантика стиховних облика“ посвећена је једном од главних и континуираних Петровићевих научних интересовања, а то је теорија стиха, односно проучавање семантике стиховних облика које је он започео још у својој докторској дисертацији из 1966. *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti*. Управо је у последњем поглављу дисертације аутор засновао и посебан, поетички приступ стиху који почива на његовој метаметричкој функцији (термин је први пут употребио 1966, а у писаном облику на енглеском језику 1968). Према сопственом сведочењу, подстицај за овај термин нашао је код америчког теоретичара Џона Холандера, који је говорио о „метапоетичкој функцији стиха“, да би указао на то да се сам облик стиха, тј. његов метар може јавити као носилац одређеног значења. Радове из ове области Петровић је, после књига *Kritika i djelo* (1963) и *Priroda kritike* (1972), укључио у

своју књигу *Облик и смисао* (1986). Проучавајући хрватску ренесанс-ну и барокну петраркистичку лирску традицију, Петровић запажа да се, упркос непосредним и интензивним везама дубровачких и далматинских писаца с италијанском књижевношћу тог доба, може запазити одсуство сонета као сталног песничког облика и опредељење за двоструко римовани дванаестерац, доминантни стих те поезије. Упућујући на другачију перспективу која је условљена поетиком и традицијом облика једне стране и домаће књижевности, Петровић закључује да се значење стиховног облика управо јавља условљено својом семиолошком маркираношћу, скупом правила, поетике, односа центра и периферије, те друштвених и културних чињеница који историзују стиховно значење појединог облика, не само сонета. Занимљиво је ауторкино завршно запажање да ово теоријско полазиште може имати контекстуалну семантичку вредност, повезујући тзв. унутрашње и спољашње значење, па се може успешно применити и на теорију жанрова, приповедања или на стилистику.

„Ричардс пре Ричардса“ је инвентивно осмишљен краћи текст посвећен већ поменутој књижевној анкети из часописа *Мисао* 1920. године, у којој су на позив Велимира Живојиновића Massuke и Симе Пандуровића учествовали Живојин Девичерски, Момчило Милошевић, Трифун Ђукић, Сибе Миличић и Милош Црњански. Питање редакције тицало се могућности, односно ефеката анонимности књижевних прилога (песама) и како би се овакав поступак рефлектовао на публику и њено читање текстова. Упркос различитим одговорима, Адријана Марчетић с правом скреће пажњу да ова, тада исмејана анкета, умногоме подсећа на Ричардсов „кембрички експеримент“ и низ његових доцнијих радова у којима брани начела свеобухватног иманентног приступа литератури. У прилогу „Доба новог сензибилитета“, а поводом наведене књиге и студије Леона Којена, ауторка, на трагу његове експликације и вредновања тог важног периода српске политике, историје, културе и књижевности у периоду између 1894. и 1914. године, разматра дух либерализма и индивидуализма, који у књижевном смислу (Сл. Јовановић, Б. Поповић, Ј. Скерлић и др.) значи отварање и толеранцију према свим видовима књижевних идеја и списатељских пракси. У том смислу, одбацујући код нас одомаћене књижевноисторијске појмове „модерна“ или „симболизам“, Којен се, особито на примеру извесних сродности између Ракићеве и Бодлерове поетике, опредељује за термин „новог, новине“, односно индивидуалне поетичке промене и модерног искуства сваког појединачног аутора. Изузетно афирмативно Адријана Марчетић анализује и оцењује студију Дуње Душанић о транспозицији искуства Првог светског рата код српских модерниста Милоша Црњанског, Иве Андрића и Растка Петровића у компаративном књижевно-културном и наратолошком контексту страних литература и најзначајнијих „ратних“ писаца 20. века. Указујући у

уводном делу на теоријске разлике између нефикционалног и фикционалног које датирају још од Аристотела, преко Ролана Барта до Дорит Кон, Адријана Марчетић наглашава запажање Дуње Душанић по коме су српски писци на специфичан начин преобликовали своје аутобиографско искуство или сведочанство. Најдаље је у томе отишао Растко Петровић у роману *Дан шестии*, који је своју личну исповест уклопио у полифонијски систем гласова и сложену наративну целину у којој се временски и просторно лакше конкретизују различити догађаји.

Феномену метапоезије или уопштено металитературе посвећен је и текст о књизи *Песма о њесми* (2013) Ива Тартаље, с посебним нагласком на ауторовом инвентивном тумачењу Андрићеве *Проклеће авлије*. У следећа три прилога, ауторка се поводом књига и студија Тање Поповић и Јована Попова бави различитим компаратистичким питањима превасходно везаним за руску и српску, а делимично и француску књижевност. Велики допринос упоредном проучавању словенских и посебно православних књижевности дала је наша прерано преминула колегиница Тања Поповић у својој последњој научној студији *Источни канон* (2019). Она разматра и потом критикује становиште италијанског теоретичара Рикарда Пикја о разлици између *Slavia Romana* и *Slavia Orthodoxa* који се своди само на језички однос према античком, латинском, односно грчком наслеђу и прихвата идеје руског компаратисте Ивана Јесаулова о специфичности бића руске књижевности, која је разликује од њених западноевропских пандана. Ауторка закључује да је књижевнотеоријски приступ Тање Поповић много обухватнији и од Пикјоове *Slaviae Orthodoxe* и Јесауловљевог новог историзма јер указује на бројне примере прожимања између словенских православних, источноевропских и западноевропских књижевности, посебно на грађи модерне књижевности, што ће Тања Поповић убедљиво критички и интерпретативно демонстрирати у другом делу своје књиге (Пушкин, Гогољ, Чехов, Настасијевић). И студију *Сјрашеије њријовегања* (2011) Адријана Марчетић високо вреднује са становишта упоредног тумачења приповедних поступака руских класика, али и њихове рецепције код српских писаца какви су Глишић или Сремац (нпр. феномен сказа). Значај тематолошке студије Јована Попова *Двобој као књижевни моџив* (2012) ауторка сагледава и вреднује из теоријске, компаративне и интерпретативне равни у „иновираном методолошком руку”. Поповљевим истраживањем обухваћено је више од 27 векова европске књижевности, од *Илијаде* до *Чаробној дреја*. Према ауторки, посебно импонује његово теоријско разграничење између појмова *моџив* који је текстуалне природе и *џеме* која је метатекстуална, односно трансцендентна у односу на текст.

Следећа два ауторкина текста представљају прилог могућности-ма компаративно засноване јужне славистике, југославистике или

југословенске књижевности, као и историјату овог спорног појма. У раду се разматрају различити начини на које је идеја југословенске књижевности била перципирана у периоду после Другог светског рата, у социјалистичкој Југославији. Највише пажње посвећено је раду Светозара Петровића, „Методолошка питања специфична за проучавање наших националних књижевности“ (1964), у коме он разликује три различита схватања југословенске књижевности. Та три Петровићева модела названи су унитаристички, плуралистички и филолошки модел југословенске књижевности. Осим њих, Адријана Марчетић идентификује и четврти модел југословенске књижевности, о коме нема речи у Петровићевом тексту. Тај модел именовала је „југословенска књижевност као канон“. Проблем писања историје југословенских (југословенске) књижевности према ауторки није био само последица идеолошких и политичких разлога већ и једног анахроног приступа књижевној историји, одсуству правог предмета истраживања и модерне методологије. На то је такође указано и у раду „Компаративна југославистика или може ли се преживети апокалипса“, као лабудовој песми великих напора истраживача из свих научних центара деведесетих година 20. века на простору бивше Југославије.

У последња два рада која су посвећена књигама страних аутора заснованих на савременим интердисциплинарним компаратистичким теоријама, Адријана Марчетић једнако показује своје интерпретативно и критичко умеће. У теоријском оквиру који одређује теорију трауме и културу сећања, угледни енглески слависта Дејвид Норис пропитује специфичности српског постмодернистичког романа, односно историјске метафикције, од осамдесетих година прошлога века до данас (*Духови круже Балканом. Књижевно њредсјављање истјорије и рајиа*, српски превод 2018). Пишући у низу поглавља о Данку Поповићу, Антонију Исаковићу, Слободану Селенићу, Данилу Кишу, Јовану Радуловићу, Давиду Албахарију, Светлани Велмар-Јанковић, Милети Продановићу и другима, Норис деконструира некад доминантни идеолошки наратив југословенског комунизма у правцу појединачних, личних историјских наратива којима се подрива сад владајући национални наратив. Поред емпиријског историјског искуства, Норис уводи и мотив језовитости (*uncanny*) који у бројним текстовима артикулишу своју „језовиту историју“ насупрот официјелној. Истичући значај и вредност оваких синтетичких студија о савременој српској прози које нису успели да напишу домаћи аутори, Адријана Марчетић изузетно детаљно излаже и проблематику (књижевног) егзила у студији на енглеском Владимира Зорића *The Rhetoric of Exile. Duress and the Imagining of Force*, 2016). Ауторка посебно обраћа пажњу на Зорићево одређење имплицитног егзила (*implied exile*), као неке врсте прећутног егзила, ефикасног средства присиле. Илуструјући ово на примерима

бројних писаца светске књижевности од антике до модерног доба, ауторка оригинално тумачи чувену поему „Ламент над Београдом“ Милоша Црњанског, као реторички пример „међујезичке поезије“ (*interlingual poetry*), преиначавајући тиме Јакобсонову теорију о поетској функцији језика.

У свим радовима и приказима своје нове књиге *Критика о критици* Адријана Марчетић поузданом методом, користећи проверене чињенице, најпре објашњава читаоцу теоријске и критичке претпоставке књига о којима пише, проблеме који се пред њих постављају, без видљиве полемичке димензије с њиховим ауторима. Напротив, њен циљ јесте да на основу остварених увида читаоцу понуди синтетичку слику и одреди високе вредносне домете сваке од тумачених књига или рада, усредсређујући се најзад на њихов значај у савременој српској, али и светској теорији, историји и компаратистици.